

Kansallisesta Suomesta kilpailukyky-yhteiskuntaan: maantieteen ja tieteellisen tutkimuksen muuttuva toimintaympäristö

SAMI MOISIO

Suomen Akatemia/Maantieteen laitos, Turun yliopisto

Anne Buttimer ja Tom Mels (2006) kuvaavat äskettäin julkaistussa teoksessaan ansiokkaasti ruotsalaisen maantiededispliinin ja ruotsalaisen yhteiskunnan vuorovaikutusta. Tässä kirjoituksessa käsittelem vastaavasti suomalaisen maantieteen asemaa muuttuvissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Lähtökohtani on, että maantiede on tieteenalana sosiaalinen instituutio, jonka yhteiskunnallinen arvo ja tehtävät muuttuvat ajassa ja tilassa. Peter Taylorin (1985: 93) mukaan jokaisen sosiaalisen instituution, maantiede mukaan lukien, tulee selviytyäkseen vastata yhteiskunnan muutokseen. Vaikka tietty yliopistoon institutionalisoitunut disiplina onkin erityinen pelikenttä, jossa tutkijoiden välisiä teoriakamppailuja käydään, ylläpidetään ja provosoidaan (Palonen 2002: 66), ei tämä kenttä toimi irrallaan sitä ympäröivästä yhteiskunnasta ja sen asettamista reunaehdoista. Seikka käy vakuuttavasti ilmi esimerkiksi Mika Niemisen (2005) suomalaista yliopistopolitiikkaa ja tutkimusrahoitusta koskevasta yksityiskohtaisesta tutkimuksesta.

Ron Johnstonin (2002: 421) mukaan yliopistolaisen maantieteen tulevaisuus on kiinni kolmesta seikasta: tieteenalan intellektuaalisesta elinvoimaisuudesta, kyvystä houkuttaa opiskelijoita sekä arvostuksesta julkisen ja yksityisen sektorin päätöksentekijöiden silmissä (vrt. Thrift 2002; Turner 2002). Katsaukseni ytimessä on Johnstonin (2002) mainitsema yhteiskuntaulottuvuus eli maantiededispliinin suhde sitä ympäröivään yhteiskuntaan. On syytä painottaa, että viittaan käsitteellä maantiede nimenomaan yliopistolliseen maantiedeinstituutioon, en esimerkiksi maantieteellisiin seuroihin tai maantieteelliseen tietoon yleensä (näiden suhteista ks. Granö 1984). Kuten Alexander Murphy (2006) on korostanut, maantieteen asema riippuu ratkaisevalla tavalla myös siitä, miten maantieteilijät ottavat osaa julkiseen keskusteluun eli ikään kuin osoittavat, että tieteenalalla on annettavaa ympäröivälle yhteiskunnalle.

Viimeksi kuluneiden vuosien aikana on ollut käynnissä laaja julkinen keskustelu tieteen ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Debatointi käynnistyi Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa jo 1970-luvun lopulla, mutta alkoi tavoittaa Suomen nykytilassaan vasta 1990-luvun laman jälkeen. Tieteellisen tutkimuksen laatuun ja hyödyllisyyteen liittyvä keskustelu on usein eksogeeninen ilmiö, eli toi-

sin sanoen vastaus julkisen vallan ja globaalin talouden muuttuneisiin käytäntöihin. Yhteiskuntarakenteiden ja tieteellisen toiminnan välistä kytköstä on korostanut myös Anssi Paasi (2006) äskettäisessä kirjoituksessaan.

Voimakas kansainvälistymiskehitys on asettamassa uusia haasteita niin kutsutuille kansallisille disiplineille. Tässä kirjoituksessa liitän maantieteen kehityksen osaksi Suomen valtion muutosta. Ymmärrän valtion alati kehittyvien sosiaalisten suhteiden järjestelmänä, jonka olemus (statehood) – alueellisuus mukaan lukien – muuttuu jatkuvasti (ks. Brenner 2004). Tämän muutoksen tavoittaminen vaatii yhteiskunnan viimeaikaisten muutostrendien avaamista ja suhteuttamista pitkäaikaisen historialliseen kehitykseen. Esitän katsauksessani, että suomalaisen maantieteen toiminnan ”mieli” on ollut pitkään sidottu muuttuviin käsityksiin valtiollisista ja kansallisista kohtalonkysymyksistä. Samoin väitän, että siinä missä maantieteen asema ja niin kutsuttu ”kansallinen tehtävä” ovat olleet Suomen valtion aiemmassa kehityksessä suhteellisen selkeitä, nyt vallalla oleva uusi kansallinen *common sense*, aivan keskeisessä asemassa yhteiskunnassamme vaikuttava markkinoiden globalisaatiota painottava kansallisen eloonjäämisen kertomus, on asettamassa suomalaisen maantieteen uudentyyppisten haasteiden eteen.

Päästäkseni kiinni suomalaisen maantieteen ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen, kuvaan erityyppisiä yhteiskuntakehityksen aikakausia kirjoituksessa termeillä *kansallinen Suomi*, *kansakuntaistava Suomi* ja *kilpailukyky-Suomi*. Koska painotukseni on näille aikakausille tyypillisten yhteiskunnallisten avainkysymysten tarkastelussa, maantiededispliinin moniäänisyys ja sen eri kausina vaikuttaneet osalohkot eivät nouse tarkastelussani keskeiselle sijalle. Jätän enemmänkin lukijan pohdittavaksi, mikä on yksittäisten maantieteen suuntausten suhde kuvaamaan yhteiskunnalliseen muutokseen ja muuttuviin käsityksiin yhteiskunnallisesti hyödyllisestä tieteellisestä tiedosta.

Tiede ja valtio: kansallinen ja kansakuntaistava Suomi

Institutionalisoituneet oppiaineet ovat sidottuja erilaisiin yhteiskunnallisen kehityksen myötä muuttu-

viin toimintatiloihin. Voi sanoa, että nämä toimintatilat antavat mielen tieteelliselle työlle. Ne itsessään eivät tietenkään täysin määritä yksittäisten tutkijoiden tekemisiä ja kiinnostuksen kohteita, mutta joka tapauksessa toimintatilat luovat laajan yhteiskunnallisen kehyksen, joka asettaa tieteelliselle toiminnalle tietyllä aikakaudella mielekkyyden ja järjellisyuden rajat. Toimintatilat ovat paitsi tieteen yleensä, myös eri tieteenaloilla tehdyn tutkimuksen mielekkyyttä ja yhteiskunnallista arvoa määrittäviä rakenteita. Esimerkiksi tässä kirjoituksessa tarkastelemani kansallisen Suomen, kansakuntaistavan Suomen ja kilpailukyky-Suomen kaudet (ks. myös Moisio 2005) ovat määrittäneet omanlaisensa toimintatilan myös suomalaiselle maantieteelle.

Eri tieteenalat pyrkivät vastaamaan yhteiskunnallisten toimintatilojen muutoksiin. Tieteellisen tiedon ja yhteiskunnan suhde on voimakkaasti vuorovaikutuksellinen – sen paremmin tiedettä kuin yhteiskuntaakaan ei voida erottaa toisistaan irrallaan eläviksi omalakisiksi kokonaisuuksiksi (Granö 1981; Livingstone 1992). Moderni valtio on ollut 1800-luvulta lähtien se keskeinen tila, johon niin maantieteen kuin monen muunkin tieteenalan tiedontuotanto on kiinnittynyt (Häkli 2000). Valtiot itsessään taas muuttuvat osana maailmanlaajuista poliittis-taloudellisten tilojen muuntumista. Tieteen ja valtion sidos on yhä läpitunkeva, mitä ilmentää osuvasti sekin, että valtiot ovat edelleen tieteen ja tutkimuksen suurimpia rahoittajia niin Suomessa kuin muuallakin.

Kuten David Hooson (1994: 3) on todennut, maantieteen institutionalisoituminen yliopistoliseksi oppiaineeksi Euroopassa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa oli kiinteästi sidoksissa silloiseen valtiolliseen tiedontarpeeseen. Tämä ei tarkoittanut ainoastaan maantieteen opettajien tuottamista, vaan tieteenala nähtiin hyödyllisenä myös osana valtioiden sotilaallisia ja kaupallisia pyrkimyksiä (Taylor 1985: 99). Lisäksi maantiedettä tarvittiin kansallisvaltioideologian vahvistamiseen ja valtioidean lujittamiseen (Hooson 1994: 3). Historiallisessa katsannossa yliopistoihin institutionalisoitunut maantiede olikin siten selkeästi valtion tiede, jonka perusta lepäsi paitsi valtiotilan rakentamisessa ja kansakuntaistamisessa, eräiltä osin myös kolonialismissa. Virkamiesten valmistaminen, tilastointi ja kartoitus sekä kansallisen tietoisuuden kohottaminen ja vaaliminen ovat pitkään olleet maantieteen ydintä.

Kun otetaan lisäksi huomioon se, että käsitteet kansa ja valtio ovat kiinnittyneet tiukasti toisiinsa – nationalismihan on pääsääntöisesti valtiotilaan liittyvä territoriaalinen ideologia (Paasi 1996: 53) – ei ole mitenkään ihmeteltävää, että maantiedettä usein kutsutaan kansalliseksi tieteeksi. Maantie-

teen tehtävä tai tarkoitus – eritoten käsitykset siitä, että maantieteellinen tieto palvelee tiedeyhteisöä laajempaa kokonaisuutta ja että tieteenala on yhteiskunnan kannalta ”hyödyllisen” tiedon tuottaja – on määritelty useimmiten nimenomaan kansallisessa yhteydessä. Maantieteellisen tiedon ”kansallinen tehtävä” on kuitenkin kontekstisidonnainen asia, joka liittyy muuttuviin käsityksiin tieteellisen tiedon yhteiskunnallisesta relevanssista ja arvosta. Tieteenalalle määritetyt tehtävät ovat näin monimutkaisella tavalla sidottuja käsityksiin kansakunnan kohtalonkysymyksistä.

Maantieteen kansallinen tehtävä on liittynyt pitkään käsityksiin kansallisesta tilasta ja kansakuntaistumisesta. Voi sanoa, että maantieteen arvo on kytkeytynyt saumattomasti ”kansakunnan talouteen” (economy of nationhood), jota ei tule samaistaa *kansantalouteen* (national economy). Kansakunta on sosiaalisen elämän muoto, jonka piirissä vallitsee oma erityinen moraalitaloudellinen loogiikkansa. Kansakunnan rakentumiseen vaaditaan niin henkisiä kuin materiaalisia investointeja, mutta kansakunnan taloutta ei kuitenkaan voi mitata perinteisten panos-tuotos -mallien mukaisesti, vaan sitä on lähestyttävä sosiaalisen pääoman näkökulmasta. Se on eräänlainen moraalitalous, jonka tuottamiseen myös tieteellinen toiminta osallistuu. Kansakunnan talouden ytimessä olevia tekijöitä ovat muun muassa arvot, muisti, yhteisöllisyys, lojaliteetti, eheys, järjestys ja jatkuvuus.

Kansakunnan talous merkitsee henkisen perustan tuottamista valtakunnalle ja ylipäättään poliittiselle vallalle. Yhtenä historiallisena esimerkkinä käy suomen kielen ja kirjallisuuden professori Matthias A. Castrénin toteamus hänen vuonna 1844 J. W. Snellmanille lähettämässä kirjeessä: ”Lapsia tulee meidän tehdä, kirjoja kirjoittaa, isänmaanrakkautta vaalia ja viritteä” (sit. Palmgren 1948: 80). Lausumassa tiivistyy paljon siitä sidoksesta, joka vallitsi pitkään niin kutsuttujen kansallisten tieteiden, kansakunnan ja valtiotilallisuuden välillä. Kansalliset tieteet ovat olleet valtioiden historiassa kauan tiukasti sidoksissa juuri kansakunnan talouteen ja siihen liittyvän moraalisen kehyksen tuottamiseen.

Viittaan kansallisella Suomella katsauksessani kauteen, jolloin vasta itsenäistynyt kansakunta haki paikkaansa Euroopan kartalla, palautui henkisesti punaisten ja valkoisten välisestä konfliktista ja keskittyi kehittämään valtiollisia instituutioita. Aikakaudelle ominaista oli valtiotilallisuuden luominen maan eri osiin aluehallinnon muodossa, asevoimien ja ulkopolitiikan kehittäminen sekä ulkomaisten kauppasuhteiden luominen ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa. Valtiojohdoinen hyvinvointipolitiikka oli maatalousyhteis-

kunnassa vielä olematonta. Hyvinvoinnin tuottaminen kuului kansallisessa Suomessa pääosin yksilöille ja perheille. Maata rakennettiin nojaamalla ajatukseen vapaan talonpojan omalle työlle rakentuvasta Suomesta (Kalela 2005: 205). Kansallisen Suomen poliittista ajattelua leimasi orgaaninen käsitys valtion ja sen territorion saumattomasta yhteydestä ja kiinnittymisestä kansalliseen elinvoimaisuuteen. Ajattelutapa korosti valtioalueen merkitystä strategisena resurssina.

Toinen maailmansota oli suuri murros, joka vaikutti yhteiskuntaan ja poliittiseen ajatteluun vuosikymmenien ajan sodan päättymisen jälkeenkin. Aina 1950-luvulta 1980-luvun lopulle ulottuvaa kautta voidaan nimittää ”kansakuntaistavan” Suomen ajaksi. Aikakausi kattaa niin kutsutut kansallisen moraalitalouden ja suunnittelutalouden jakso sodanjälkeisessä Suomessa (ks. Alasuutari & Ruuska 1999). Keskeinen ero aiempaan kansallisen Suomen kauteen oli, että 1950-luvulta lähtien nimenomaan valtiovallalla katsottiin olevan vastuu kansalaisten hyvinvoinnista, alueellisten kysymysten hoidosta ja taloudellisen kasvun ulottamisesta maan kaikille alueille. Uusi kansakuntaistava Suomi merkitsi keynesiläiseen talousajatteluun perustuneen regulaatiovaltion kultakautta, jolloin kokonaistaloudellinen valtiojohtoinen suunnittelu oli voimissaan. Kansallista kilpailukykyä haettiin hierarkkisista rakenteista ja sääntelystä (Heiskala & Luhtakallio 2006: 10–11). Suhteellisen suljetut markkinat yhdessä pitkäaikaisen valtiojohtoisen suunnittelun kanssa olivat vastaus nopeaan siirtymiseen agrariiyhteiskunnasta kohden teollista yhteiskuntaa. Kansantalouden kasvua teollistamisesta hakenut valtiovalta vaikutti oleellisesti tämän muutoksen käynnistymiseen.

Kansakuntaistavan Suomen kauden kansallinen kohtalonkysymys oli nimenomaisesti valtion sisäiseen eheyteen liittyvä. Kansallinen kilpailukyky kytkeytyi sosiaalisen pääoman rakentamiseen ja vaalimiseen, yhteiskunnallisen levottomuuden poistamiseen valtiovallan tasapainottavien interventioiden avulla ja laajan suljetun julkisen hyvinvointipalvelusektorin ylläpitämiseen. Kansakuntaistavassa Suomessa kansalainen sai näin tehtävän osana suurempaa kokonaisuutta, mikä edelleen korosti valtiojohtoisen yhteisöllisyyden rakentamista. Kansainvälinen kilpailukyky taas tarkoitti pääosin valtion omistamien kansallisten yritysten kilpailukykyä kansainvälisillä markkinoilla.

Maantiede kansallisessa ja kansakuntaistavassa Suomessa

Itsenäisessä Suomessa maantieteen ensimmäinen, pitkä kehitysvaihe näyttää jatkuvan vuodesta 1917

aina 1950-luvun lopulle eli aikaan ennen nopean teollistumisen ja laajamittaisen yhteiskuntasuunnittelun alkamista. Kautta leimasivat aluemaantieteen eri muodot sekä etenkin kotimaan ”äidinkasvojen” valaiseminen tieteellisellä lyhydellä väestölle, jonka haluttiin tietävän yhä enemmän ”isänmaastaan”. Sellaisenaan maantiedeinstituution kansallinen tehtävä itsenäisen Suomen ensimmäisinä vuosikymmeninä oli ikään kuin jatkoa Suomen Maantieteellisen Seuran ja Maantieteellisen Yhdistyksen jo 1800-luvun loppupuolella aloittamalle työlle. Tehtävää luonnehti selkeästi niin kutsutun ”vertikaalisen territorion” (Braun 2000) tuottaminen: pyrkimys kartoittaa ja luoda kuvaa kansallisista resursseista ja maan arvosta eri alueilla (Moisio 2001: 292–301). Kerätyllä tieteellisellä tiedolla oli tärkeä merkitys myös maatalouselinkeinojen kehittämisessä maassamme.

Maantieteen kansallinen tehtävä oli itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä suhteellisen selkeästi määriteltävissä ja rajattavissa. Kansallisen Suomen kaudella orgaaninen käsitys valtion, alueen ja kansan yhteydestä kasvatti maantieteellisen tiedon yhteiskunnallista relevanssia. Kansallisen Suomen maantieteeseen liittyi myös tarve etsiä omaa paikkaa tieteiden joukossa, mikä heijastui muun muassa tieteenalan metodisena kehittelynä. Luonnonmaantiede dominoi yliopistomaantieteilijöiden tekemää tutkimusta: erityisesti luonnonpiirteiden selvittäminen oli voimissaan (Hustich 1975: 32–33; Tiitta 2000: 313). Tutkimus oli hyvin tiukasti kiinnittynyttä valtioperustaan eli juuri Suomelle tyypillisten piirteiden etsimiseen, kuvailuun ja selittämiseen – kotimaan läpikotaiseen tiedolliseen haltuunottoon. Valaisevia ja tunnettuja esimerkkejä tästä pyrkimyksestä ovat suomalaisen maiseman määrittäminen (Granö 1927), maan jakaminen maisema-alueisiin (Granö 1930, 1932) sekä eräänlaisten laajojen kotiseutujen määrittäminen.

Areaalisten, ”maahan” sidottujen elinkeinojen eli lähinnä maatalouden luonnehtimaa kansallista Suomea leimasi vielä varsin vähäinen alueiden toiminnallinen erilaistuminen. Vertauskuvallisesti 1960-luvulla moottorisahan käyttöönnotosta ja nopeasta teollistumisesta alkanut laaja yhteiskunnallinen muutos alkoi kuitenkin nopeasti kärjistää alueellisia eroja. Teollistaminen ei enää levinyt suhteellisen tasapuolisesti maan kaikille alueille vaan hakeutui yhä enemmän keskuksiin. Tämä muutos loi alueellisuudesta tieteellisen oikeutuksensa hakeneelle maantieteelle seuraaviksi vuosikymmeniksi aiemmasta Agraari-Suomesta kokonaan poikenneen toimintatilan, jossa myös tieteenalan kansallinen tehtävä määrittyi uudelleen. Uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa ihmismaan-

tiede alkoi merkittävästi vahvistua (Hustich 1975: 33). Erityisesti kansallisen eheytyksen merkivuonna 1966 voimaansaatettu lainsäädäntö koskien sekä alueiden että korkeakouluverkon pitkäjänteistä ja suunnittelupohjaista kehittämistä hyödytti selvästi maantiedettä, koska uudet lait vahvistivat alueellisen ajattelun merkitystä.

Poliittisen eliitin piirissä kansallisen selviytymisen kohtalonkysymykseksi oli jo 1950-luvun alusta lähtien mielletty yhteiskunnallis-alueellinen eheyttäminen, talouskasvun hakeminen valtiojohtoisten investointien avulla sekä alueellisen hyvinvoinnin tuottaminen poliittista valtaa uhanneen radikaalismin poistamiseksi erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomesta ja muista syrjäisistä pitäjistä. Teollistamisen lisäksi myös hyvinvointipalvelut ulotettiin maan kaikkiin osiin. ”Suuri aluepolitiikka” eli koko yhteiskuntapolitiikassa tapahtunut alueellisten kysymysten huomioon ottaminen tarjosi maantieteelle tehtäviä tilanteissa, jossa hyvinvoinnin lisääminen omaksuttiin valtiovallan ylimmäksi tavoitteeksi. Alueellinen tieto näytti suuren aluepolitiikan yhteydessä oivalliselta apuvälineeltä haettaessa ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin – oli kyseessä sitten 1960-luvun keskushallintovetoinen teollistamispolitiikka tai 1970-luvun puolivälistä 1990-luvun alkuun jatkunut laajan suunnittelujärjestelmän ylläpitäminen (L. Hautamäki 2001: 35–45). Alueellinen tieto soveltui poliittisen vallan vahvistamiseen maan eri alueilla.

Poliittinen valta tarvitsi soveltavaa alueellista tutkimusta välittömästi toista maailmansotaa seuranneina vuosina, mutta aivan erityisesti 1960-luvulta alkaen, jolloin kansakuntaistamisen prosessit pantiin täyteen käytäntöön ja ajatus alueellisesti eheästä hyvinvointivaltiosta löi lopullisesti läpi poliittisen eliitin joukossa. Maantieteen kansallinen tehtävä määrittyi uudelleen tilanteessa, jossa ulkoinen turvallisuuspoliittinen paine Neuvostoliiton taholta sekä sisäisen levottomuuden ja jopa vallankumouksen pelko yhdistyivät toisiinsa.

Maantieteen piirissä oli jo 1940-luvun lopulta lähtien tehty hyvinvointivaltion rakentamisen kauden maantieteen kannalta tärkeitä kvantitatiivisia tutkimuksia, joiden metodologia näytti soveltuvan hyvin yhteiskunnan uusiin vaatimuksiin: alueelliseen ohjaukseen ja valvontaan. Alueellisesta kehittämisestä tuli maantieteen omaa alaa – nykykielellä ilmaisten tapa toteuttaa tieteenalan ”kolmatta tehtävää” – ja maantieteilijöitä työllistyi joukoin aluehallinnon ja aluesuunnittelun tehtäviin. Esimerkiksi Tampereen yliopiston aluetieteen laitoksen tutkimuspoliittinen ohjelma oli 1970-luvulla johdettu Valtioneuvoston kanslian aluepoliittisen tutkimuksen työryhmän määrittämistä aluepolitiikan yleisistä kehittämistavoitteista (Siirilä 1975: 27).

Kun soveltava maantiede oli aiemmin tarkoittanut etupäässä koulumaantietoa, toisen maailmansodan jälkeinen kehitys loi tilaa uudentyyppiselle soveltavalle tutkimukselle, joka keskittyi kehityksen, asutuksen, talouden ja ylipäätään yhteiskunnallisen erilaistumisen kysymyksiin alueellisesta näkökulmasta. Näin maantiede ja aluetiede jatkoivat 1960-luvulla käytännössä sitä yhteiskunnan alueellista tutkimusohjelmaa, jonka yhteiskuntatieteilijät Jaakko Nousiainen, Erik Allardt, Yrjö Littunen ja Olavi Riihinen olivat aloittaneet 1950-luvulla (Moisio 2005). Maantiede ja aluetiede löysivät paikkansa alueelliseen suunnitteluun soveltuvina hyödyllisinä apuvälineinä aikakaudella, jolloin suhteellisen säänneltyjen markkinoiden luonnehtima keskitehty valtion kausi Suomessa huipentui. Vaihe edusti suunnittelumaantieteen, keskus- ja vaikutusalue tutkimuksen, alueellisen kehittyneisyyden tutkimuksen ja alueellisen erilaistumisen tutkimuksen kultakautta (ks. Yli-Jokipii 1988). Soveltavan maantieteen lähestymistavat omaksuttiin 1970-luvulla tärkeiksi työvälineiksi myös valtion virastoissa. Vaikka tutkimus muuttui ehkä aiempaa selvityksenomaisemmaksi, oli maantieteellä selkeä yhteiskunnallinen tehtävä osana kansakuntaistamisen prosessia. Maantieteen asema ”valtion tieteenä” oli vahva.

Kilpailuvaltion perusta

Teollisuusmaat ovat 1970-luvun talouskriiseistä lähtien olleet voimakkaan muutoksen alaisena. Kasvun tyrehtyminen on johtanut byrokraattisen valtion kritiikkiin. Tutkimuskirjallisuudessa 1970-luvun lopulla alkanut poliittis-taloudellinen muutos on käsitteellistetty siirtymäksi keynesiläisen talouslogiikan mukaisesta sääntelyvaltiosta uusliberaalin ajattelun leimaamaan kilpailuvaltioon ja markkina- paikkaistumiseen (esim. Brenner 2004; Peck 2004; Agnew 2005; Harvey 2005).

Philip Cerny (1990) on lanseerannut termin ”kilpailuvaltio” kuvatakseen, miten valtiolliset säätelymekanismit muuttuivat 1970-luvun lopulta lähtien valtioiden pyrkiessä kontrolloimaan kansainvälisiä pääomaliikkeitä ja muita transnationaaleja voimia. Siirtymä hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon on tapahtunut hänen mukaansa 1980-luvun alkupuolelta lähtien. Cerny ei tarkoita, että valtiot eivät olisi kilpailleet aiemminkin tai että kilpailu olisi ollut jotenkin vierasta keynesiläiselle hyvinvointivaltiolle. Pikemminkin Cerny (1990) korostaa kilpailu-käsitteen moniselitteistä luonnetta ja sitä, että myös valtioiden välisen kilpailun vallitsevat muodot ja määritelmät ovat aina historiallisesti ehdollisia (Moisio 2006).

Termi kilpailuvaltio kuvaa aikakautta, jolloin erityisellä tavalla määritetystä ”kansainvälisestä

kilpailukyvyistä” on tullut valtionhallinnon keskeisin ongelma. Cernyn (1990: 220–230) väitteen ydin on, että aiemmista hyvinvointivaltioista poiketen ”kilpailuvaltiot” ovat pakotettuja toimimaan ikään kuin markkinatoimijoina muiden joukossa. Valtiot toteuttavat tänä päivänä poliittisia uudistuksia ja sopeuttavat toimintaansa, jotta ne voisivat maksimoida ”tulojaan” kansainvälisillä markkinoilla. Leimallista nykyajalle on, että valtiovalta pyrkii kaikkiin mahdollisiin keinoihin edistämään pääoman kasaantumista. Valtionhallinnon tulee käyttäytyä kuin myyntimies: pyrkiä myymään valtiota houkuttelevana ”sijoitusmaisemana”, jotta se saavuttaisi suhteellista kilpailuetua muihin valtioihin verrattuna ja kykenisi houkuttelemaan alueelleen ulkomaisten yritysten sijoituksia. Toisaalta valtiot pyrkivät estämään kontrollinsa ulkopuolelle ”karanteita” kotimaisia yrityksiä vetämässä investointejaan pois valtion alueelta. Valtioiden välinen kilpailu onkin viime vuosikymmeninä muuttanut muotoaan kansallisten yritysten kilpailukyyn edistämisestä valtioiden itsensä kilpailukyyn edistämiseksi (Fougnier 2006: 172; Moisio 2006).

Pääoman vapaan liikkuvuuden ja markkinoiden kaikenkattavuuden aikakaudella kaikenlainen kansallinen protektionismi leimataan vanhojen tehotomien rakenteiden ylläpitämiseksi ja markkinoiden vääristämiseksi. Kilpailuvaltion kaudella pyrkimys kiihdyttää taloudellista kasvua on johtanut yhteiskuntapolitiikan muuttamiseen valtiojohtoisesta hyvinvoinnin lisäämiskeisyydestä yritys vetoiseksi (L. Hautamäki 2001: 40). Suomessa tämä on merkinnyt sitä, että aluepolitiikan yhteiskunnallinen rooli on vähentynyt maan kansainvälisen taloudellisen kilpailukyyn painoutuessa. Aluepolitiikan on pitänyt avautua kansainvälisyyteen, mikä on merkinnyt yhä keskusvetoisemman aluerakenteen synnyttämistä ja varsinaisen hyvinvointitehtävän siirtymistä pois aluepolitiikan ytimestä. Aluepolitiikan keskeinen logiikka näyttääkin tällä hetkellä olevan ”innovaatioympäristöjen” ja ”tietämiskeskusten” luominen yritysalamäntarpeisiin (ks. esim. A. Hautamäki 2001: 67).

Kilpailuvaltio on tiukasti sidoksissa uusliberalismiksi kutsuttuun ideologiaan. Uusliberalismissa ajattelutavassa poliittisen ohjauksen nähdään olevan ristiriidassa yksilönvapauden kanssa. ”Vapauden” katsotaan parhaiten toteutuvan nimenomaan vapaiden markkinoiden ja regulaatiosta vapaan kaupan kautta (Harvey 2005: 20–21). Uusliberalismista kirjoittaneiden tutkijoiden keskeinen viesti onkin ollut, että markkinoiden sekä poliittisten instituutioiden väliset sidokset ovat kovaa vauhtia muuttumassa. Valtioiden perustehtäväksi on tullut lähinnä markkinoiden koossapitäminen,

ulkomaisia investointeja houkuttavien olosuhteiden luominen ja yksityisomaisuuden suojaaminen. Käynnissä oleva uusliberalisoituminen merkitsee väistämättä sitä, että valtion rooli maailmamme jäsentäjänä tulee muuttumaan. Valtio ikään kuin vetäytyy useista tehtävistä, jotka sille 1900-luvulla kehittyivät. Muutos on ollut nähtävissä myös suomalaisessa aluepolitiikassa 1990-luvun puolivälistä alkaen: kilpailuasetelmaan asetetuille kunnille ja maakunnille on annettu yhä suurempi vastuu aluekehittämisestä samaan aikaan kun niiden toimintakehystä on leikattu, valtio on vetäytynyt aluepoliittisesta tehtävästään ja alueellisten hyvinvointipalvelujen laajentaminen on lopetettu.

Kuten David Harvey (2005: 3) on esittänyt, informaatioteknologian kehittyminen, markkinointuminen (*marketisation*) ja kilpailuvaltio kulkevat käsi kädessä. Aiempaa regulaatiovaltiota leimasi ajatus, jonka mukaan laaja yhteiskuntapolitiikka oli markkinoiden korvike, koska markkinamekanismi ei toiminut julkisissa hyvinvointipalveluissa. Valtiovallalla katsottiin olevan velvollisuus hyvinvoinnin laajamittaiseen tuottamiseen, mikä johdosta korostettiin palvelujen hajauttamista. Kilpailun aikakauden omaleimainen, merkillinenkin piirre sitä vastoin on, että valtiokoneisto koventaa voimakkaasti asennetaan julkista sektoria kohtaan. Se omaksuu tehokkuuden ja ”oikeanlaisen” toiminnan mallit pääosin yritysalamäntä ja markkinoilta, joiden toiminta koetaan tehokkaaksi. Tämä ajattelutapa korostaa yksilöllisyyttä ja innovatiivisuutta yhteisöllisyyden kustannuksella. Kilpailuvaltion kausi merkitsee lisäksi, että yritykset ja ylipäätään markkinat ottavat hoitaakseen suuren osan niistä perustehtävistä, joita valtioilla oli keskusjohtoisen sääntelyn aikakaudella. Kilpailuvaltion kaudella voiton vaatimus ulottuu yhteiskunnan jokaiselle sektorille (esim. Leinonen 2006: 9) ja julkisen sektorin ”tehotomuus” yhdistetään kilpailun estymiseen ja voittoa tavoittelemattomuuteen. Kilpailuvaltio tarkoittaa juuri julkisen sektorin purkamista, sen jäljelle jääneiden osien alistamista lisääntyvälle arvioinnille ja toimintojen kaikinpuolista kilpailuttamista markkinoilla. Esimerkiksi kunnat ovat meilläkin alkaneet kilpailuttaa ja ajaa alas niitä hyvinvointipalveluja, jotka kansallisen eheytyksen kaudella luotiin.

Kansalaisen tehtävä oli vielä regulaation kaudella selkeästi yhteisön etuun sidottu. Kilpailuvaltion kaudella myös kansalaisen rooli muuttuu: jatkuvasti korostuva yksilöllisyys merkitsee myös kansalaisen käsitteen muuttamista. Kansalaisuudesta tulee yksilökeskeinen, jatkuvasti markkinoilla määrittyvä ja jokaisen yksilön oman menestyksen kautta tuotettu määre. Näin sääntelyvaltiolle tyypillisestä hyvinvointiperiaatteen yhteisvastuul-

lisuudesta siirrytään kohden hyvinvoinnin yksilölistymistä.

Globaalissa mittakaavassa tarkasteltuna kilpailuvallion uusliberaalit käytännöt leviävät erityisten avoimen markkinatalouden ja siihen liittyvän ”demokratian” levittämiseen sitoutuneiden välittäjäorganisaatioiden kautta. Nämä voivat olla joko hallitusten välisiä kansainvälisiä organisaatioita tai hallituksista riippumattomia toimijoita. Selkeä välittävä tehtävä kilpailuvalliomallin levittämisessä näyttäisi olevan esimerkiksi Maailmanpankillla, Kansainvälisellä valuuttarahastolla ja OECD:lla. Ne tuottavat tietoa ”oikeista” yhteiskunnallisista käytännöistä, luovat omista lähtökohdistaan tapoja mitata kansakuntien menestystä ja asettavat valtiot keskenään kilpailuasetelmaan tuottamalla arvioiteja kansallisesta menestyksestä. Eräänlaisina globaalin mittakaavan painostusjärjestöinä ylikansalliset organisaatiot arvioivat herkeämättä poliittisten toimijoiden ja toimintatapojen oikeellisuutta esimerkiksi koulutus-, talous- ja aluepolitiikassa. Näin välittäjäorganisaatiot pyrkivät muokkaamaan käsityksiämme oikean- ja vääränlaisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä sekä siitä, millaisia uudistuksia tekemällä ”oikeaan” suuntaan voidaan kulkea (Armingeon & Beyeler 2004). Globaalien välittäjäorganisaatioiden valta luoda tiedollisia kerrostumia, joita sovelletaan eri valtioiden yhteiskunnallisissa uudistuksissa, on tänä päivänä erittäin merkittävä (Alasuutari 2006a).

Kansainväliset välittäjäorganisaatiot muodostavan laajan verkoston, joihin kansallisesti arvostetun talouden, tieteen ja teknologian organisaatiot eri valtioista osallistuvat. Suomessa näistä organisaatioista mainittakoon esimerkiksi Suomen itenäisyyden juhlarahasto (SITRA) ja Tekes. Sitran ja Tekesin toiminta ei rajoitu ainoastaan uusien teknologisten avausten riskirahoittamiseen, vaan niiden merkitys suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa näyttää olevan keskeinen. Ne osallistuvat yhteiskunnallisten totuuksien, ajatustapojen ja käytäntöjen muokkaamiseen – edellytysten luomiseen yhteiskunnalliselle muutokselle.

Nykytilanteessa yhteiskunnallisen muutoksen tuottaminen lähtee oletuksesta, että maailmassa on meneillään suuralueiden välinen talouden kilpa ja että tuossa kilpailussa voi menestyä vain tieteen, teknologian ja innovaatioiden avulla. Esimerkiksi Sitran yliasiamies Esko Ahon (2006) mukaan Euroopan tulevaisuus ja kilpailukyky ratkaistaan tieteen, teknologian ja innovaatioiden kentällä, sillä ”Yhdysvallat ja Aasian nousevat suurvallat uhkaavat suistaa Euroopan kolmannen luokan globaaliksi vallaksi”. Ahon sanoin ”globalisaatio on kilpailua paremmuudesta”. Eurooppa voi hänen mukaansa saavuttaa voittajan aseman vain teknologian ja

innovaatioiden kautta. Menestys vaatii lisäksi pääsemistä irti keynesiläisestä valtiosta kohden avointa markkinayhteiskuntaa ja kilpailuvaltiota: ”Tulevaisuutta *ei enää voi suunnitella ja säännellä*, vaan nyt on luotava valmiuksia. Hyvän hallinnon rinnalla *on luotettava* nykyistä enemmän *markkinoihin ja kilpailuun* (Aho 2006; kursiivit lisätty).

Nykyisessä kansainvälistä kilpailukykyä koskevassa retoriikassa on yleistä asettaa vastakkain keskusjohtoinen suunnittelutalous ja avoimen markkinoiden logiikka. Sellaisenaan tämä retoriikka pyrkii luomaan käsitystä siitä, millainen tulevaisuuden Suomen tulisi olla ja millainen rooli julkisella vallalla ja tieteellisellä tutkimuksella tuossa valtiossa tulisi olla. Esimerkiksi Nokian tai yleisemmin elektroniikkateollisuuden nousua 1990-luvulla viennin ja talouskasvun yhdeksi veturiksi selitetään nykyään mieluummin kilpailun avautumisella ja teknologisella kehityksellä kuin julkisilla kehittämisspanoksilla (esim. Häikiö 2006). Etenkin innovaatiot, teknologia, tietoliikenne ja ylipäätään digitaalisessa muodossa oleva informaatio mielletään kilpailuvaltiossa yhteiskunnallisen uudistumisen ja elinvoiman säilyttämisen käyntivoimaksi.

Kansallinen selviytyminen kilpailuvallion kaudella

Suomessa valtiojohtoinen alueellinen yhteiskuntapolitiikka syntyi myöhemmin kuin muissa Pohjoismaissa ja saavutti huippunsa 1970-luvun lopulla. Siirtymä suunnittelutaloudesta ja vahvan sääntelyn kaudesta kilpailutalouteen tapahtui verraten myöhään, vasta 1980-luvun lopulta alkaen. Vasta tuolloin kansainvälisen kilpailukyky alettiin valtionhallinnossa nähdä pikemminkin valtion houkuttelevuutena kansainväliselle pääomalle kuin ”kansallisten” yhtiöiden kilpailukykenä. Muutos tapahtui kuitenkin suhteellisen nopeasti eritoten 1990-luvun talouslaman ja EU-jäsenyyden myötä. Vaikka Euroopan unioni toki pitää sisällään myös voimakkaan regulatiivisia piirteitä, sen piirissä luodut poliittikkalinjaukset sekä lainsäädäntö ovat voimakkaasti sidoksissa kilpailuyhteiskuntaideologiaan.

Suomen valtion houkuttelevuuden lisääminen on tuonut mukanaan joukon yhteiskunnallisia uudistuksia. Julkisella sektorilla on siirrytty resursiohjauksesta markkinaohjaukseen, liikelaitostuminen on edennyt, valtionhallinto on muuttunut erilaisten palvelujen tuottajaksi, rahamarkkinat on vapautettu ja työmarkkinoiden joustoa on lisätty (Alasuutari 2006b: 44). Yrityselämästä omaksuttu ”tulosohjaus” on ulotettu yhteiskunnan joka kolkkaan ja kaikenlainen arviointi on lisääntynyt. Samalla on kiinnitetty yhä tiukemmin globaalin ta-

louden uusliberaaleihin merkitysyhteisöihin. Vaapaasta ja avoimesta maailmantaloudesta on muodostunut niin poliitikkojen kuin yritysjohtajienkin hyväksymä tapa hahmottaa nyky maailmaa ja sen keskeisinä pidettyjä piirteitä (Väyrynen 2001: 55). Keynesiläisen yhteiskuntakehityksen aikana syntyneet ajatukselliset rakenteet aiheuttavat toki yhä vahvaa inertiaa (ks. Gertler 2003: 135), mistä syystä siirtyä kilpailuvaltioideologiaan on saanut Suomessa spesifejä muotoja. Suomessa eletään yhä eräänlaista ”moniaikaisuutta” valtion aiempien ja uusien roolien välillä. Tästä huolimatta nimenomaan kilpailuvaltioista on muodostumassa yhä vahvemmin se toimintatila, johon tieteellinen toiminta Suomessa kiinnittyy.

Viimeksi kuluneiden vuosien suomalaista yhteiskuntakeskustelua seurannut ei ole voinut välttää huomaamasta, että kilpailuun ja selviämiseen liittyvät teemat ovat olleet meillä paljon esillä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Ne ovat muodostuneet keskeisiksi osasiksi poliitikkojen ja virkamiesten argumentaatiota, kun nykyajasta on pyritty tekemään selkoa erilaisissa selvytyksissä, toimintasuosituksissa ja kannanotoissa (esim. A. Hautamäki 2001; A. Hautamäki & Lemola 2004; Teollisuus ja työnantajat 2004; Keskuskauppakamari 2002). Niin kutsutuista ”globalisaatioraporteista” on tullut suorastaan oma kirjallisuuden lajinsa. Suomesta on vaikea löytää globalisaatioraporttia, joka ei yhdistäisi kansallista selviytymistä ulkomaisiin investointeihin, sääntelyn purkamiseen, valtion roolin keventämiseen, julkisen sektorin avaamiseen kilpailulle, hyvinvointipalveluiden kilpailuttamiseen, hajautetun yhteiskuntarakenteen tehostomuuteen, verotuksen muutokseen, sääntelyvaltion kaudella luotujen rakenteiden uudistamiseen, informaatioteknologiaan, tiedon tuotteistamiseen ja ylipäättään markkinapakkoihin.

Kansallisen selviämisen uuden kertomuksen ytimessä on ajatus, jonka mukaan ”osaamiseen” panostaminen on keino lisätä Suomen kansainvälisiä kilpailukykyä. Osin tämä on ollut seurausta jo 1990-luvulla Suomen tiede- ja teknologianeuvoston (aiemmin Suomen tiedeneuvosto) lanseeraamasta ”kansallisesta innovaatio-ohjelmasta” (Niemi 2005: 58). Ajattelutapa, jonka mukaan osaaminen lisää Suomen houkuttelevuutta kansainvälisille investoinneille, on merkinnyt ”osaamisen” käsitteen voimakasta politisoitumista ja muuttumista huomattavan vahvaksi diskursiiviseksi resurssiksi. Osaaminen näyttää vallitsevassa ajatustavassa yhdistyvän eritoten teknologiaan, johon julkisia varoja vaaditaan jatkuvasti sijoitettavan (esim. Herlin 2006). Erityisesti teknisten tieteiden ja joidenkin luonnontieteiden avulla pyritään saamaan aikaan talouden uusi noususykäys. Nämä edustavat ny-

kyajattelussa ”avainaloja” tai ”yhteiskunnan tulevaisuuteen keskeisimmin vaikuttavia aloja”, joiden kautta halutaan turvata Suomen menestyminen tulevaisuudessa (Tiuri 2006; Herlin 2006). Korkean teknologian kehittämiseen osallistuviin tieteenaloihin vaaditaan yhä enemmän investointeja. Tiettyjen avainalojen ohella rahoituksen tulisi painottua myös tärkeimmille alueille, sillä ”aluepoliittisin perustein jaettu rahoitus hyvin todennäköisesti heikentää tutkimuksen laatua” (Jääskeläinen & Can-Kurtakko 2006). Teknologisten innovaatioiden nostaminen kansallisen selviämisen tukipilariksi näkyy hyvin esimerkiksi Suomen Akatemian ja Tekesin laatiman ennakkointihankkeen laajassa loppuraportissa (FinnSight 2015... 2006), jossa Suomen tulevaisuus kytketään juuri korkean teknologian osaamisalueisiin.

Nykyisessä kilpailukykykehityksessä koulutuksen katsotaan olevan markkinoiden tuottavuuden avain. Anne Brunilan johtama globalisaatio-työryhmä päätyi vuonna 2004 julkistetussa raportissaan johtopäätökseen, että Suomen tulee perusteellisesti uudistaa ”globalisaation uuden vaiheen” vuoksi. Paljon siteeratusta toimintaohjeesta Suomen tulevan menestymisen ratkaisevia ehtoja ovat osaaminen, huipputeknologian kehittäminen, sen soveltaminen laajasti yhteiskunnassa ja innovaatiot. Työryhmä myös suosittelee, että huipputeknologiaan liittyvän opetuksen ja tutkimuksen rahoitusta tulisi lisätä vuosittain ainakin seitsemällä prosentilla (Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi... 2004). Kaiken perustalla on vaatimus, jonka mukaan Suomen talouden ja yhteiskunnan on lopullisesti avauduttava kilpailulle. Osaaminen, avautuminen ja teknologia näyttävät linkittyvän saumattomasti toisiinsa myös Brunilan työryhmän raportissa. Raportin painotukset ovat hyvin samansuuntaisia kuin mitä OECD:n politiikkasuositukset ovat jo pitkään olleet (ks. esim. Sisäasiainministeriö 2005).

Maantiede ja oppi kansallisesta selviytymisestä

Valtioneuvoston tutkimusjärjestelmää koskeva periaatepäätös vuodelta 2005 korostaa toiminnan vaikuttavuutta ja kansainvälisesti korkeaa laatua suomalaisen korkeakoulujärjestelmän keskeisinä tavoitteina (Kalliomäki 2006: 13). Nykysuuntaus on, että suomalaisesta tieteestä yritetään tehdä kansainvälisesti kilpailukykyistä, huippuyksiköitä perustetaan ja luodaan teknologian osaamiskeskittymiä (vrt. Granö 1996: 11). Yhteiskunnallisessa keskustelussa korostuu voimakas usko sovellettavissa olevaan tieteelliseen tietoon. Yhteiskunnassa arvostetaan tällä hetkellä spesifiä teknistä tietoa laajojen käsitteellisten avausten sijaan (vrt. Rorty 2000: 23–25).

Voimakkaan poliittis-taloudellisen kansainvälistymiskehityksen ja transnationalismin aikakaudella maantieteen kansallinen tehtävä on asettumassa uuteen yhteyteen. Valtiollinen tiedontarve ei ole enää sama kuin 1920- tai 1970-luvulla. Hyvinvointivaltiosta on tullut Suomessa jonkinlainen itsensäselvyys tai poliittinen hokema, kommunistinen poliittinen ideologia hävinnyt itärajan takaa ja tarve tehdä tunnetuksi kotimaan äidinkasvoja on muuttunut. Miten maantiede sopii edellä kuvattuun, nykyisin lähes kyseenalaistamattomaan käsitykseen kansakuntien selviämisestä kamppailussa taloudellisesta elintilasta? Onko maantieteen kansallinen tehtävä nyt sidottavissa vallalla olevaan kansallisen selviämisen kertomukseen, joka painottaa kansainvälisen pääoman houkuttelemista, innovaatioita, osaamista, pyrkimystä tiedon tuoteistamiseen ja kovaa teknologiaa? On erityisen tähdellistä asettaa nykytilanteessa tämä tieteen yhteiskunnalliseen hyödyllisyyteen liittyvä kysymys, sillä tieteen laatua ovat aina pyrkinneet määrittämään muutkin tahot kuin vain tieteenekijät itse.

Viimeaikaisissa Suomen kansallista tulevaisuutta luotaavissa selvityksissä – oli ne tehnyt sitten valtiolta, elinkeinoelämä tai poliittiset ryhmittymät – kansallinen eloonjäämistäistelu, kilpailukyky sekä taloudellisen kasvun edistäminen tieteen avulla muodostavat saumattoman kokonaisuuden. Selvityksissä on painottunut erityisesti kahdentyyppisen tutkimuksen ja koulutuksen hyödyllisyys. Ensinnäkin talouden seuraavan kasvusykäksen hakeminen *bioteknologiasta* tarkoittaa, että ihmiskehoon liittyvän tutkimuksen ja tiedon merkitys entisestään korostuu. Bioteknologisessa tutkimuksessa päämäärä on yhteiskunnan kannalta selkeä: mahdollisuus ihmisen eliniän nostamiseen, elämänlaadun parantamiseen ja näin myös yksittäisestä ihmisestä saatavan työpanoksen kasvuun. Tuoteistettu bioteknologinen tieto tarjoaa paitsi mittaamattomilta tuntuvat kaupalliset markkinat, myös mahdollisuuden ainakin osittain hoitaa ikääntyvien yhdyskuntien ongelmaa, jossa vääristävän ikärakenteen pelätään lähitulevaisuudessa uhkaavan talouskasvua. Maantieteen tehtäväkuvaan kehon teknologioihin liittyvät tutkimusohjelmat eivät sinällään lupaa kovin suuria muutoksia, sillä historialliset kytkökset alaan ovat vähäisiä eikä tieteenalan kiinnittymistä bioteknologiaan voi kuvitella nykyäänkään tapahtuvaksi kuin ehkä paikkatietopohjaisen mallinnuksen, bioinformatiikan, kautta.

Toiseksi kansallista selviämistä koskevissa nykypohdinnoissa painottuvat informaatioteknologiaan liittyvät korkea teknistä osaamista vaativat alat. Nykymaantieteessä paikkatietojärjestelmien kehittäminen ja hyödyntäminen tutkimuksessa tarjoaa

osuvan esimerkin tieteenalan vastauksesta muuttuvaan poliittis-taloudelliseen ympäristöön. Informaatioteknologia on tuonut uusia ulottuvuuksia muun muassa ympäristöä koskevaan tutkimukseen (Thrift 2002: 292). Maantieteen vähittäinen teknistyminen ei ole kuitenkaan seurausta ainoastaan yhteiskunnan teknologisoitumisesta, vaan myös tieteen ja yhteiskunnan suhteen muutoksesta: tiedontuotannon markkinoistumisesta. Mitä enemmän maantiede kykenee osallistumaan tiedon tuoteistamiseen ja linkittymään tätä kautta yritysmaailman kanssa, sitä enemmän se vastaa nykyistä tiedontuotannon ideaalia. On huomattava, että markkinoiden lisäksi myös valtiolta voi hyötyä teknistyvästä maantieteestä. Esimerkiksi sotilashallinnon ja järjestysvallan kiinnostus paikkatietojärjestelmien ja paikkatiedon soveltamismahdollisuuksiin on nykyisin selkeästi vahvistuva trendi.

Maantieteen (Center for Geographical Analysis) äskettäinen paluu yhdysvaltalaiseen Harvardin ”huippuyliopistoon” 58 vuoden poissaolon jälkeen oli tieteenalalle tietenkin hieno asia. Se palasi sinne kuitenkin uudentyyppisenä maantieteenä, jonka perusta on sellaisissa ”teknologioissa, joita muut tieteenalat voivat hyödyntää” (Richardson 2006: 2). Maantieteen hyödyllisyyttä perusteltiin muun muassa sillä, että jopa yli 20 Harvardissa toimivaa terveysalan tutkimusprojektia hyödyntää spatiaalista mallinnusta (Harvard Gazette 2006). Esimerkki kertoo siitä, että maantieteellinen analyysi yhdistetään nykyään yhä enemmän ja useammin juuri ”maantieteelliseen teknologiaan”. Kehitystrendi näyttäisi olevan sidoksissa sekä kilpailuvaltioideologiaan että tieteenalan hyödyllisyyden osoittamiseen uudentyyppisissä yhteiskunnallisissa oloissa.

Kilpailuvaltion aikakaudella maantieteen ja yhteiskunnan suhde näyttäisi yhä selkeämmin rakentuvan juuri teknologioiden kautta. Erityisesti paikkatieto näyttää tällä hetkellä yhdistävän maantieteen sekä markkinoihin että valtioltaan. Vaikuttaa siltä, että maantiede kuitenkin on vähittäin siirtymässä vuosikymmeniä kestäneestä valtiokeskeisestä tehtävästään ”kansakunnan talouden” tuottajana yhä enemmän kansantalouden ja globaalin markkinoiden palvelukseen. Kilpailukyky-Suomessa maantieteenkin tuottavuus joutuu uudelleenarvioinnin kohteeksi. Mitä voimakkaammin tieteen, teknologian, teknisten innovaatioiden ja tiedon tuoteistamisen merkitys kansakunnan eloonjäämistä koskevassa poliittisessä ajattelussa korostuu, sitä enemmän yksittäisten tieteenalojen merkitystä tullaan arvioimaan kansantalouden ja innovaatio- ja tuoteistamispotentiaalain näkökulmasta.

Valtion uudelleenmuotoutuminen muuttaa myös maantieteen ja alueellisen kehittämisen välistä suh-

detta. Siirtyminen regulaatiovaltiosta kilpailuvaltion tarkoittaa, että pitkäkestoisen suunnittelun kausi alkaa olla vanhassa mittakaavassa ohitse. Uusliberaalissa kilpailuvaltioretoriikassa suunnittelun katsotaan vain vääristävän markkinamekanismien toimintaa. Kansakuntaistava Suomi synnytti uudentyyppisen suunnittelukäytäntöihin kiinnittyneen maantieteen. Huolimatta siitä, että suunnittelun tarve on tuskin yhteiskunnassa kokonaan loppunut, tämäkin rooli tiedon tuottajana on nykyisin muuttumassa. Kaikkialle leviävän managerismin ja markkinauskon aikakautena valtiovalta näyttää vähittäin vetäytyvän perinteisistä regulaatiotoimenpiteistään ja keskittyvän yhteiskunnallisen järjestyksen pitämiseen sekä markkinoiden luomiseen sektoreille, missä niitä ei vielä ole. Tämän muutoksen vaikutus maantieteelle on vielä näkemättä.

Aluepolitiikalla pyritään nykyään luomaan innovaatioita ja kansantalouden kasvua pääosin yritysten toimintaympäristöä parantamalla. EU:n komissio on jo pitkään painottanut omissa politiikkalinjauksissaan, että alueilla on tulevaisuuden Euroopassa yhä tärkeämpi rooli. Nimenomaisesti EU:n kilpailukyyn tuottaminen on omaksuttu aluepolitiikan päätarkoitukseksi. Aluepolitiikan mieltäminen kasvun moottorina liittyy pitkäaikaiseen pyrkimykseen tuottaa EU:sta maailman kilpailukykyisin tietoon ja teknologiaan perustuva talous. Näin jokaisen EU:n jäsenvaltion alueellinen tulevaisuus on kytketty ajatukseen, jonka mukaan Yhdysvaltain, Aasian ja Euroopan välillä on meneillään ratkaiseva taistelu taloudellisesta elintilasta. Kilpailukyky ja talouskasvu yhdistyvät nykyajattelussa eritoten suuriin metropolialueisiin. Tämä kehitys on jo johtanut uuden toimintatilan avautumiseen metropolialueiden suunnittelussa.

Lopuksi

Yliopistojamme ravistelee tällä hetkellä kaksi valtakunnallista ohjelmaa, jotka ovat toisiinsa monella tavalla liitoksissa. Ensimmäinen näistä on korkeakoulujen rakenteellisen kehittämisen hanke, jonka tarkoituksena on valmistaa korkeakoulusektoria kansainvälisen kilpailun, pienenevien ikäluokkien ja tyhjentyvien alueiden aikaan (Opetusministeriö 2006). Toiseksi on käynnissä kansallinen valtionhallinnon tuottavuusohjelma, jonka tarkoituksena on paitsi lisätä julkisen sektorin tuottavuutta, myös kohdentaa sen resursseja uudelleen (Opetusministeriö 2005). Ohjelmat liittyvät kilpailuvaltion tarpeeseen uudistaa rakenteitaan, lisätä valtiotilan houkuttelevuutta kansainvälisten investoille ja luoda talouskasvua.

Uusliberalistisen ideologian mukaiset tuottavuus- ja kannustinjärjestelmät ovat tulleet osak-

si suomalaisten yliopistojen arkea. Ne ilmentävät osaltaan kilpailuvaltion logiikan tunkeutumista myös tieteellisen tiedontuotannon maailmaan (esim. Castree & Sparke 2000). Arviointijärjestelmien kehittäminen on välttämätöntä julkisen sektorin tuottavuuden mittaamisessa ja panosten jakamisessa ”tulosten” perusteella. Jokaisen yksittäisen tieteenalan ja tutkijan arvo saadaan tätä kautta mitattua. Yliopistoon tuodut uudet tuottavuusjärjestelmät ilmentävät uusliberaalia logiikkaa, jossa jokainen yksilö tai tieteenala on ikään kuin itse vastuussa toimintansa onnistumisesta. Arvioinnin ulottaminen jokaiseen tieteenalaan samankaltaisena asettaa yksittäiset oppiaineet yhä kovempaan keskinäiseen kilpaan.

Nykyisin maassamme käynnissä olevan alueellisen erilaistumisen ja eurooppalaisen kilpailukyky-politiikan tuloksena syntyy jonkinlainen hierarkia paitsi yliopistojen, myös eri oppiaineiden välille. Korostuva laadun vaatimus on johtanut myös maantieteessä keskusteluun huippututkimuksesta (Raento 2005; Seppälä 2006). Huipun tavoittelamisen korkokuvallinen metafora on oman aikansa ilmiö. Edellä kirjoituksessa esittämieni näkökulmien valossa ymmärrän huippututkimuksen määrittelytarpeen erityisenä reaktiona kilpailuvaltion aikakaudella esitettyihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, vallitsevaan yhteiskuntapolitiiseen ilmiöpiiriin ja aikamme kyseenalaistamattomiin faktoihin.

Kilpailuvaltion logiikan mukaista olisi, että suomalaiset yliopistot jakaantuisivat tutkimusyliopistoihin ja peruskouluttajayliopistoihin (ks. Kalliomäki 2006: 14). Esimerkiksi Helsingin yliopisto on jo pyrkinyt aktiivisesti erottautumaan muista suomalaisista yliopistoista osallistumalla tunnettujen eurooppalaisten yliopistojen kanssa kansainväliseen verkottumiseen. Yliopistot ovat olleet myös pakotettuja korottamaan joitakin omia yksikköjään ”huipuiksi”, jotta niiden tuloksellisuus näyttäisi kelvolliselta. Huipuksi julistautuminen lieneekin yksi aikaamme parhaiten leimaavista piirteistä.

Historiallisesti tarkasteltuna itsenäisen Suomen maantieteen kahdessa varhaisemmassa kansallisessa tehtävässä – kotimaan piirteiden ja resurssien tunnetuksi tekemisessä sekä osallistumisessa keynesiläisen hyvinvointivaltion rakentamiseen – korostui se, ettei maantiede ollut ainoastaan tiede, vaan että sillä oli tieteellistä kenttää laajempaa yhteiskunnallista merkitystä. Muiden tieteenalojen edustajien silmissä tämä saattoi sekä vahvistaa että heikentää sen asemaa, mutta valtion itsensä näkökulmasta maantieteen merkitys oli joka tapauksessa suhteellisen selkeä. Vaikka selkeää kuvaa tieteenalalla nykyisin käynnissä olevasta muutoksesta on vielä vaikea muodostaa, on muun muassa

suomalaisen ihmismaantieteen viimeaikainen kansainvälistyminen (ks. Paasi 2005) kuitenkin merkinnyt tutkimuksen vähittäistä irtaantumista aiemmista kansallisista sidoksistaan.

Teknologisia innovaatioita ja tuotteistumista painottavaan kilpailuvallion aikakauteen liittyy spesifejä käsityksiä ”hyödyllisestä” ja ”vähemmän hyödyllisestä” tiedosta sekä ”tarpeellisista” ja ”tarpeettomista” tieteenaloista. Kilpailuvallion kausi asettaa näin uusia paineita tieteelliselle tutkimukselle ja muuttaa myös maantiedeinstituution toimintatilaa. Kyse on siitä, miten yksittäisen tieteenalan välinearvo määritetään yhteiskunnallisessa keskustelussa. Erittymisen ongelmallista on, jos pääsääntöisesti valtiolta, poliitikot ja yritys-elämä määrittävät tieteellisen tutkimuksen hyödyllisyyden, laadun ja hyväksyttävyyden kriteerit. Vain osallistuminen keskusteluun tieteen yhteiskunnallisen relevanssin kriteereistä voi taata sen, että yksittäinen tieteenala ei joudu kilpailuvalliokehityksen tahdottomaksi ajopuuksi.

Kiitokset

Lausun Olavi Granölle ja Pentti Yli-Jokipiille suuret kiitokset käsikirjoituksen yksityiskohtaisesta kommentoinnista. Samoin lämpimät kiitokset Jani Vuolteenaholle ja anonyymille refereelle osuvista parannusehdotuksista. Kirjoitukseni on osa Suomen Akatemian projektia n:o 118527, joka käsittelee Suomen aluepolitiikan pitkäaikaista muutosta.

KIRJALLISUUS

- Agnew, J. (2005). *Hegemony: The new shape of global power*. 284 s. Temple University Press, Philadelphia.
- Aho, E. (2006). Euroopan on uudistettava talous- ja yhteiskuntamallinsa. *Helsingin Sanomat* 8.7.2006, A2.
- Alasuutari, P. (2006a). Knowledge production, power, and global social change: The interplay between the OECD and nation states. *Julkaisematoni* 13 s.
- Alasuutari, P. (2006b). Suunnitteluloudesta kilpailulouteen: miten muutos oli ideologisesti mahdollinen? *Teoksessa* Heiskala R. & E. Luhtakallio (toim.): *Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta*, 43–64. Gaudeamus, Helsinki.
- Alasuutari, P. & P. Ruuska (1999). *Post Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa*. 256 s. Vastapaino, Tampere.
- Armingeon, K. & M. Beyeler (2004). The OECD and national state development. *Teoksessa* Armingeon, K. & M. Beyeler (toim.): *The OECD and European welfare states*, 226–241. Edward Elgar, Cheltenham.
- Braun, B. (2000). Producing vertical territory: Geology and governmentality in late Victorian Canada. *Ecumene* 7: 1, 7–46.
- Brenner, N. (2004). *New state spaces. Urban governance and the rescaling of statehood*. 351 s. Oxford University Press, Oxford.
- Buttimer, A. & T. Mels (2006). *By northern lights. On the making of geography in Sweden*. 214 s. Ashgate, Aldershot.
- Castree, N. & M. Sparke (2000). Professional geography and the corporatization of the university: experiences, evaluations, and engagements. *Antipode* 32: 3, 222–229.
- Cerny, P.G. (1990). *The changing architecture of politics: structure, agency, and the future of the state*. 288 s. Sage, Lontoo.
- FinnSight 2015. Tieteen, teknologian ja yhteiskunnan näkymät* (2006). Suomen Akatemia & Tekes, Helsinki.
- Fouquier, T. (2006). The state, international competitiveness and neoliberal globalization: is there a future beyond ”the competition state”? *Review of International Studies* 32: 2, 165–185.
- Gertler, M. C. (2003). A cultural economic geography of production. *Teoksessa* Anderson, K., M. Domosh, S. Pile & N. Thrift (toim.): *Handbook of cultural geography*, 131–146. Sage, Lontoo.
- Granö, J. G. (1927). Suomalainen maisema. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja* 2. 14 s.
- Granö, J. G. (1930). Maisematieteellinen aluejako. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja* 4. 29 s.
- Granö, J. G. (1932). *Suomen maantieteelliset alueet*. 168 s. WSOY, Helsinki.
- Granö, O. (1981). External influence and internal change in the development of geography. *Teoksessa* Stoddart, D. (toim.): *Geography, ideology and social concern*, 17–36. Basil Blackwell, Lontoo.
- Granö, O. (1984). The relationship between intellectual content and institutionalization in Finnish geography. *Fennia* 162: 1, 9–20.
- Granö, O. (1996). Maantieteen uusi viitekehys. *Teoksessa* Mikkonen, K. (toim.): *Maantieteen perspektiivejä*, 9–17. Vaasan yliopiston selvityksiä ja raportteja 12.
- Harvard Gazette (2006). **Bol to lead new Center for Geographic Analysis**. 2.11.2006. <<http://www.news.harvard.edu/gazette/2005/10.20/26-bol.html>>
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. 247 s. Oxford University Press, Oxford.
- Hautamäki, A. (2001). Suomi muutosten edellä. Raportti Suomen haasteista. *Sitran raportteja* 6. 74 s.
- Hautamäki, A. & T. Lemola (2004; toim.). Suomi uuteen nousuun. Innovaatiot ja osaaminen huipputasolle. *Sitran raportteja* 39. 70 s.
- Hautamäki, L. (2001). Suomalaisen suuren aluepolitiikan vaiheet. *Teoksessa* Katajamäki, H. (toim.): *Mies ja alue*, 32–47. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- Heiskala, R. & E. Luhtakallio (2006). Johdanto: Suunnitteluloudesta kilpailukyky-yhteiskuntaan. *Teoksessa* Heiskala R. & E. Luhtakallio (toim.): *Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta*, 7–13. Gaudeamus, Helsinki.
- Herlin, A. (2006). Suomen teknologiateollisuus tarvitsee huippuyliopistoja. *Helsingin Sanomat* 14.10.2006, A2.
- Hooson, D. (1994). Introduction. *Teoksessa* Hooson, D. (toim.): *Geography and national identity*, 1–11. Blackwell, Oxford.

- Hustich, I. (1975). Kulttuuri- ja luonnonmaantieteen suhde. *Terra* 87: 1, 32–33.
- Häikiö, M. (2006). Kilpailun vapautus avasi tien uusien keksintöjen kaupallistamiselle. *Helsingin Sanomat* 21.1.2006, B9.
- Häkli, J. (2001). In the territory of knowledge. State-centered discourses and the construction of society. *Progress in Human Geography* 25: 3, 403–422.
- Johnston, R. (2002). Reflections on Nigel Thrift's optimism: political strategies to implement his vision. *Geoforum* 33: 4, 421–425.
- Jääskeläinen, I. & N. Can-Kurtakko (2006). Yliopiston rahoituksen mallia maailman huipulta. *Helsingin Sanomat* 3.6.2006, A2.
- Kalela, J. (2005). Hyvinvointivaltion rakentaminen. *Teoksessa* Pernaa, V. & M. K. Niemi (toim.): *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*, 205–224. Edita, Helsinki.
- Kalliomäki, A. (2006). Korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen. Tämän päivän stiiknafuulia vai uuden korkeakoulupolitiikan mahdollisuus? *Korkeakoulutieto* 5: 2, 12–14.
- Keskuskauppakamari (2002). *Moderni hyvinvointiyhteiskunta – nykyistä alemmalla veroasteella*. 23 s. Helsinki.
- Leinonen, H. (2006). Kilpailulla lapsen kengissä. *Polemiikki* 2/2006, 9.
- Livingstone, D. N. (1992). *The geographical tradition. Episodes in the history of a contested enterprise*. 434 s. Blackwell, Oxford.
- Moisio, S. (2001). Maantieteellinen tieto ja valtiokohon rakentuminen: Autonomian ajan Suomen Kartastot poliittisena toimintana. *Politiikka* 43: 4, 287–302.
- Moisio, S. (2005). Aluepolitiikan muuttuva nomos ja kilpailukykyisen Suomen luominen. *Teoksessa* Moisio, S. (toim.): *Maantiede mun silmäni avaa – maapalloa katselmaan*, 23–43. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja A 171.
- Moisio, S. (2006). Aluevaltion muodonmuutos: ihmismaantieteen näkökulma. *Teoksessa* Kytömäki, J. & S. Moisio (toim.): *Paikka, kaupunki, valtio: Ihmismaantieteen perspektiivejä*, 73–92. Kirja-Aurora, Turku.
- Murphy, A.B. (2006). Enhancing geography's role in public debates. *Annals of the Association of American Geographers* 96: 1, 1–13.
- Nieminen, M. (2006). Academic research in change. Transformation of Finnish university policies and university research during the 1990s. *Commentationes Scientiarum Socialium* 65. 278 s.
- Opetusministeriö (2005). Opetusministeriön hallinnonalan tuottavuusohjelma 2006–2010. *Opetusministeriön julkaisuja* 32/2005. 70 s.
- Opetusministeriö (2006). Korkeakoulujen rakenteellisen kehittämisen periaatteet. *Opetusministeriön monisteita* 2/2006. 19 s.
- Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi. *Suomi maailmantaloudessa – selvityksen loppuraportti* (2004). Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 19/2004. 148 s.
- Paasi, A. (1996). *Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian border*. 353 s. Wiley, Chichester.
- Paasi, A. (2005). Between national and international pressures: contextualizing the progress of Finnish social and cultural geography. *Social & Cultural Geography* 6: 4, 607–629.
- Paasi, A. (2006). Tutkimuksen laatu ja tieteellisen tuotannon sukupolvet. *Terra* 118: 1, 17–25.
- Palmgren, R. (1948). *Suuri linja: Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin*. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyön Kirjapaino, Helsinki.
- Palonen, K. (2002). Poliittikon arvostelukyvyistä. *Politiikka* 44: 1, 64–69.
- Peck, J. (2004). Geography and public policy: constructions of neoliberalism. *Progress in Human Geography* 28: 3, 392–405.
- Raento, P. (2005). Millaista on maantieteen huippututkimus? *Terra* 117: 4, 295–298.
- Richardson, D. (2006). Harvard's President Summers launches new Geography Center. *AAG Newsletter* 41: 6, 2.
- Rorty, R. (2000). Being that can be understood is language: Richard Rorty on H.-G. Gadamer. *London Review of Books* 22: 6, 23–25.
- Seppälä, M. (2006). Laatututkimuksen luonteesta. *Terra* 118: 2, 107–108.
- Siirilä, S. (1975). Aluetiede ja maantieteen toiminta-ajatus. *Terra* 87: 1, 26–28.
- Sisäasiainministeriö (2005). Suomen maakatsaus. Tiivistelmä. OECD Territorial Reviews. Finland. *Sisäasiainministeriön julkaisut* 31/2005. 50 s.
- Taylor, P. J. (1994). The value of a geographical perspective. *Teoksessa* Johnston, R. J. (toim.): *The future of geography*, 92–110. Methuen, Lontoo.
- Teollisuus ja työnantajat (2004). *Kansallinen globalisaatiostrategia: Menestyvä Suomi. Teollisuuden kannanotto globalisaatioon ja Suomen tulevaisuuteen*. 15 s. TT, Helsinki.
- Thrift, N. (2002). The future of geography. *Geoforum* 33: 3, 291–298.
- Tiitta, A. (2000). Maantieteellisen tutkimuksen vakiintuminen. *Teoksessa* Tommila, P. (toim.): *Suomen tieteen historia*, 309–353. WSOY, Helsinki.
- Tiuri, M. (2006). Perustutkimus Suomessa retuperällä. *Helsingin Sanomat* 18.7.2006, A 2.
- Turner II, B.L. (2002). Response to Thrift's "The future of geography". *Geoforum* 33: 4, 427–429.
- Väyrynen, R. (2001). *Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet*. 253 s. Gaudeamus, Helsinki.
- Yli-Jokipii, P. (1988). Centenary bibliography of papers published in the journals of the Geographical Society of Finland, by topic, 1888–1987. *Fennia* 166: 1, 193–285.